

КУШАЖЫЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫНДА

КУШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАРНЫҢ ТУГУ

Бөгүн «Шың» «солун
Куш-ажылчы алдар ту-
гун анык коммунист
Валерий Хажылай-
ның бригадалык че-
дишкисининге турса-
дып көрдүк.

Тес-Хемде «О. Шы-
наа» совхозтун В. Ха-
жылай уурткан хой-
жу бригада төрөн хо-
юнуң чүс багына
олаштыр 101 хураган-
ны алган.

Мурнакчыларга ден-
еңинер!

В. И. Ленинни төртүткөн хунуңден бээр 111 чыл
болур оюнга турсааткан коммунист суботникти
эрттир дугайында Москанын мурнакчы бугурул-
гелерин болгаш организацияларын коллективтеринин
агелекти саналы чуртта бирүн дегинчени алган. Бүгү
совет улус-биле бир дөмей, бистин республиканын
ажылчы чоннары бо хунерде Ленинни коммунист
суботникке белеткел ажылдарын калбарган.

Эрзин районун ажал-агылдарында, бугурул-
гелеринде, албан организацияларында куш-ажылчы ба-
йраалы — коммунист суботникке белеткел кан-
чалар чоруп турарын чуртаал бээр Ленинни комму-
нист суботник эрттирерин район штавынын на-
чалыгын, СЭКП райкомунун секретары С. К. Орус-
болдан бистин корреспондентис В. Куулар далаз.

— В. И. Ленинни төртү-
ткөн хунуңден бээр 111 чыл
болур оюнга алдар болдурун,
чачыл болган коммунист
суботникти бо чылдың ап-
рель 18-те эрттир дугайында
Москва хоорайнын мурнакчы
бугурулгелеринин, куш-ажыл-
чы коллективтеринин ол эге-
лешкисин районун ажал-
ишчилери бирүн дегинчел
түзүшкүзүп берген. Тус-
тус коллективтерге болуп эр-
тирер митингтерге болгаш
хурадаларга көзүңнел ишчиле-
ри, ажалчылар, албан-халк-
чылар Москва-агылдарын үге-
рип бугурул ол хун шалычы
ажылдаш, ову белик бугурул-
чугу ажал-иш-биле белет-
келерин шийирткенер. Ын-
ча болбастын аралы чок.
Чүте дээрге, бо чылды субот-
ник олаштыр, төртүткүч чыл —
СЭКП-ниң XXVI съездинде
болган ол бирин беш чылдың

тогу, коммунал ажал-агыл че-
ри болгаш өске-дээ коллектив-
тер — он бирги беш чылдың
баштайгы чылдың бирги
квартирында алган социалист-
тик хулааларын, планын
олаалдарын бирүн күткүскен.
Ол көргүзүлгелерге сорук кир-
ген коллективтер ажалчыны
темпини бо хунерде улам
белеткен.

«Кызыл суббота» эрттирерин-
ини коллективтерге шийирткен
тургускан. Олар ол хун ыштыр
ажылдарын кемчелдин, кым-
нарын кара, чүрү кылтып
ажылдарын толуктаган.
Шийирткен ажалчыларын
бугурул алырга, кылтып ажал-
дарын кемчелдин моон мур-
нунда чылдарла болуп эрттир
турган суботниктерге ден-
еңерге улуг. «Кызыл суббота»
хунуңде көдээ ажал-агылдың
бүгү алырларын улуг кем-
челди ажалдар кылдынар
болгаш чуртаалыгың чалар
кагайжытылар.

Тус-тус коллективтеринин
совхозтарын коммунист
суботник хунуңде кылтып
ажылдарында хамарыштыр
чугаалаарга мындай. Чижээ,
суботникте «Нарын» совхоз-
тун ажал-ишчилерин 47
ажыл-иш ажал-агылдың бу-
дурлукун улаштырып, суур
кагайжылыштыр ажал-
дар. Малчылар тураларга
ажылдар. Малчы колхоздарга
140 онгача кылтыр, 80 дор-

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

АШХАБАД. Амударья хем-
нин он таламы эринкиң шөл-
дерин шийирткен ап турар
Чарджоу областын кур чер
бригадалары боттарынын со-
циалист хулааларын чугу-
да кезин күткүскен, хөвөн
тарылганын Түркменистанда
хамыкты мурнак доосканнар.
Олар хөвөн тарылганын чү-
те чеди ажал хунуңде чурт-
рукчулук ажалдар таламын
биле илатуучуларын дугурул-
гелеринде калба-биле ажалдаш.
ЧИМКЕНТ. Тараа культу-
раларын часкы тарылганын
областа дооскан. Тус черин
белик дугурулгелер соруткан
кыл-тас шөлүңе чаштырган.
Часкы хову ажалдарын эң
эки агротехникти хулаада
чуртукан. (СЭТА).

Н. А. ТИХОНОВТУҢ АВСТРИЯДА ЧЕДЕ БЕРГЕНИ

Венанын Швехат деп деле-
гей аэропортуна Н. А. Тихо-
новту Австриянын федералдык
капелери Б. Крайский, дашты-
кы херектер министри В. Пап
болгаш албанын өскө-дээ ки-
жилери утказган.
СЭРЭ-нин Австрияда элчини
М. Т. Ефремов болгаш өскө-дээ
чурттарын дипломаттыг тала-
чарларын баштыларын база
утказган.
Аэродромдан Н. А. Тихонов
Б. Крайский-биле калы алаз

тускайлап белеткен резиден-
цияга чуртукан.
Н. А. Тихонов апрель 6-да
Австрия Республиканын Феде-
ралдык президентин Р. Кирш-
хеллерге Хофбург ордуңуна
«он резиденцияныга барып
чогалган.
Н. А. Тихонов-биле калы
ону чеп чорутур албанын
тускай кижилери база барган.
Р. Киршхеллерин болгаш
Н. А. Тихоновтун аралыгын на-
йырлаптыг беседа болган.

ЗВЕЗДЫНЫҢ БҮГҮ ЧЕЧЕКТЕРИ

«Интеркосмос» программанын
киржишкисин турттарын
гуктары-биле шийирткен Мос-
ква чогулган аэродромун ап-
рель 6-да көөрге, чечек шып-
кан каас оран дег сагындыр-
ган. Байконур космодромга не-
дери дугурунда дашташкан,
совет-моос космос экспедиция-
нын кезикчисин В. Джанибеков
биле Ж. Гуррагча олар
Звездный хоорайга чедиң кел-
генер.

Ракета-космос техниказын
туртуктуларын, үжүдүшкүч
башкалар төттүн болгаш кос-
монавтылар белеткээ төптү
үлүртүчүлери, экинчигин ке-
жигүнерин төрелдери, чоок
күжүлери оларын үжүдүшкүч
чедиң келгенер. «Интеркос-
мос» чөвүлелин төлөөлери,
МАР-нын СЭРЭ-де онза бол-
гаш бирүн эртелиң элчини
Д. Готов база ала турганнар.

Байыркы марштын үдөл-
гө-биле космонавтылар каады
кууу болуп келгенер. Күрүн
көргүзүшкүчүлери, даражасын
кыска хулааларын соода ша-
ла экинчигин күткүсүрэн ко-
монавтылар өлүктүр-биле ку-
пташканнар.

Чер-Космос-Чер деп орук-
туң мезиң аныгы ай буртукан
моон эгелзэн. Он кыска үеңи
дугурунда дыка хей ажал-
кылдыган. Космонавтылар
мүрүнүн белеткел, старт, ор-
бита кылаачы-биле түдүшү-
руга, В. Усманов, В. Сави-
ных олар биле тайыншкы-
ның ажал, «Салют-6»-нын бор-
туңга үжүн кире шевелделер.

В. ОБЧАРОВ.
СЭТА-нын корр.
Звездный хоорай.

СЫЛДЫСТАРЖЕ ОРУКТУҢ ЧЭЭРБИ ЧЫЛЫНГА

Космоска башкарылгалыг
үжүдүшкүчүн чээрби чы-
лынга турсааткан гатарыны
номчуларын Москвага Звезд-
ный хоорайга келтирер. Ко-
лоннамент алырга апрель 6-да ажиттан-
ган.

Амударьянын кызыл-буру та-
лааларыга космонавтыларын
кирген үлүг-хуурун болгаш
он буртукан балымынын
дугайында номчулганын дыка
хей организацилалар анаа чү-
те чугаалаш, демделген.
СЭРЭ-нин Эртемнор академия-
зын биле Авиациянын болгаш
Космонавтыларын төп бажы-
мында аныкта кезикчигин ор-
ганизацияга космонавтылар
белеткүч төп болгаш Юрий
Гагаринин адын эдилзэн шер-
иг-агаш академиктер, СЭРЭ-
нин эртем-техникти институт-
дарын бүгү-эвелең чөвүлели

(СЭТА-нын корр).

ТАЙБЫҢ КАМГАЛАЛЫНГА РЕИС

Частын башкы айнын бир
дыштаныр хуну — суббота,
март 28, Шагаан-Арыг АТБ-
зинин коллективин ол дыштаныр
хунуң куш-ажылчы эгелчел-биле
демделген эрттирген, ажал-
даш ажалын Тайбын камга-
лаалынын совет фондузунче
ишчилерин шийирткенер.
Бугурулгелер мурнакчы чо-
лаачылары С. Н. Килин, Я. К.
Кыргыч-Кара, Н. А. Верхолю-
Помомаев болгаш оон-дээ өс-

Л. ХАСАНОВА.

УЕНИ МУРНААННАР

Бүгү-эвеледин комсомолчу шалычы тудуу —
Чая Шагаан-Арыгын ажал-ишчилери СЭКП-ниң
XXVI съездинин салган сорулгаларын, он бирги беш
чылдың өндүр улуг олаалдарын амударгалга че-
дишкисинин боттандыр дээр бүгү күжүн планын
олаалдарын күткүсүрэнчеге улаандырган. Бо хунерде
шалычы туудуңун бүгү коллективтерин дегелейн
ажылчы чоннарын эң-сестик каттыштырылганын ху-
ну—Май 1-ин төлөткүч тукуу дээр социалист
чарышты бригадаларга, эгелчелдерге, тус-тус кижилер
аразында калбарган.

СЭКП обкомунун кезикчиги,
Тыва АССР-ниң алдарлыг ту-
дугузу Ипполитий Маркел-
ович Карновтун ууртканы ту-

ЧАА ШАГААН-АРЫГ-ШАЛЫЧЫ ТУДУҢ

рукчулук ажалдап турарлар.
Тыванын база бир белги ар-
дуурулгалыг туудугурунун
бирин Ипполитий Маркел-
овичинин бригадалында 23 ки-
жи ажаллап турар. Оларын
чартык кезин «экинчилерин»,
бетишчилерин, бетишчилерин
хулааларын мергелештирер ший-
ирткен алган. Ынчангаш ком-
лективте бригадала алан хо-
ларды ажал-ишчилерин са-
ны хой.

Оларга берге участокту
лаасканы-дээ таарылга эвес.
Коллектив амы үеде район
котельнязынын туудуңда ха-
ра туудуңган. Районун эң чу-
гула туудуң бригадалык кези-
гилери Туудугуңун хунуңде
күрүнне комсомолуңга дууар
деп сорулганы боттарынын
мурнуңа салган. Ынчангаш
отказан сөзүн ажал-ишчиле-
ри бажыткан дээр белик бу-
дурчугу ажаллап турар.
Бригада амы үеде апрель ай-
нын планын олаалдарын кү-
ткүсүрэнчеге кырында калган.
Коллективтин чондарлары
Виктор Егоров, Байдал-оол
Ооржак, Николай Чернык,
Алексей Чооду олар хуну бу-
дурчугу планын доктаамал 140—
150 хууга хууруш туралар.

Амы үеде бригадалык кези-
гилери Ленинни коммунист
суботникке белеткенер.

«ДУЖАКТЫГ» ТУДУҢ

Он бирги беш чылды Чая
Шагаан-Арыг РСФСР-ниң
алдарлыг туудугузу А. Ф.
Ягодинин ууртканы бистин
бригада мурнуңда чылдары
ишкан, багыт эвес, эгелзэн.
Хоорайда ажалдаш кирип ту-
рар чурттага шөлүн көл ну-
рузунда бистин бригаданын
халкынын турар. Чоокта чая
база бир 24 аал ишти чурт-
таар ийн кат бажынын
ажылдаш киридиңе. Чурт-
таачыларын өөрүп четтирген
өстөрүн дашылаңы-дээ.

Бо чылдың бистин брига-
дастын мурнуңда турар эң
поз сорулга — 312 олууту
окода туудуң август айда бу-
рун доозары. Район котель-
нязы, арыгдал туудугуру-биле
кады школа тууду 1981 чыл-
да ажалдаш кирер эң кол
объектилерин бирээли.

Ам бо хунерде бирги кат
туудуңган. Ону эркен-дүшкөн
кижилер чондар-биле мага-
дан көө. Ынчалда-дээ маада
ажылчы күжүн эрттир чары-
шканын ыттыганын барып шы-
далас бис. Туудуң эгелзедер
он лаваң алдырды хей кыл-
дыңе. Алаа дыка хей үе ча-
рылганын. Он эгелзедер-А-

дыг дашчылардан дууар чок.
Маалым-оол Салтан, Франц
Островский, Владимир Бейла-
оол болгаш өскө-дээ эштерин
ажылдап турарын мааңа ар-
га чок.

Шкодалын бирги каадын
доозупкан, ам колдуңда анаа
олуру бергеннесте бажыңе
болуусуна хожок апарды.
Чул дээрге бекке хуну 20
кубометр бетон херек. Ша-
кынчар чачытын кирип-дээ
турар бис. А херек кырында
6—7-ле кубометр каар-дээ. 46
кижи составын бригадала ол
дээрге, ажал-биле чугаалаар-
га, өвөш чүве ишканы!

Школа туудуңда ажал-
агылдын организацин,
бидилиг инженер-техникти
ууртуугаа четпес. Бо хи-
ре чугула объектиге мастер
абан турар ужурут. А бис каш
чыл улаштыр доктаамал мас-
тер чок ажалдап келидиңе. Те-
левизорду чулге ажалчылар-
нын бот-ишчилерин-биле сагын
турар-дир бис.

Школа чогуңда он ийн аал
ишти чурттаар ийн кат ба-
жынын май 1-ге чедир дууар
паныг бис. Мында база-дээ

СЕМИРТИЛГЕ ШӨЛҮНДЕ

Чууң кезжээ-ле болбазыра-
дып, белеткел каан саванын,
сипенин, сипосту, чарбын ду-
гуйлук тракторлар семиртиге
агылдыг ууру-сууру эскел-
ле тур. Тракторлар мал ченин
боттарында онгачаарга үлөй
төп бээр. Мал ченин семир-
тиге механизациялап чурт
кол-биле кылтып ажал-ишчиле-
рин белеткен болгаш мал ченин-
терге чарыгдар үени кызыр-
ган. Ам мал ченин туудурун
көргүзүшкүчү болгаш ишче-
терге үлөй берген мурнуңда
чүлге туудурунче үнүп турган
иң хей негеттирген. Мага-
лы-ла аларга! Чоюн-Хемчикте
«Тыва» совхозтун семиртиге
шөлүңе мындай.

Семиртиге шөлүңүң бир ко-
дамында-ла 300 шары кыш,
кай чок турар. Ол кодамын
иң ажал ажалдап калганар.
Шарында 150-150 кыштар
тургускан. Оларын бот-
боттарында шийирткен чен
киригелер болгаш чыларыга
өтүп. Шөлүң 2400 шары баш
шары илгил ажалдап турар.
Семиртиге шөлүңге чыбай
сүт үрүдүчү турар. Тус база
мындай. Эске чен ажал-ишчи-
лерин бээр. Ону белет-
келер аргасат бурдуңда эрт
ажылдын бар. Олар, нургула-
гында ажалдар. Ук ажал-
чыларын шуудуру иштин

М. КАВАА-САРЫГ.

ЧЕХОСЛОВАК КОММУНИСТЕРНИҢ ШУУЛГАНЫ

ПРАГА. (СЭТА-нын тускый
корр.). Апрель 6-да мында Че-
хословакиянын Коммунист
партиянын XVI съездин
ажылганын. Он ажалында
1450 ажал делегаттар кирип
турар. Съезд ЧКП-ниң XXVI
съездинин оон дыйр эрттир
турарын иштелини чугаалаган.
Ол съездине Леонид Нелан
белеткен кылган иштелини
кирип төрелгелерин салым-ху-
ру дээр ланы улаштып болгаш
белик харысалгалыг чорук-би-
ли сипинкелерин Г. Гусак он-
залал демделзэн.

Бистин съездининин инди-
ринден СЭКП-ге, В. И. Ленин-
нин херзинин чейлиги чок
уламчылашкан. Бистин улус-
тарыныг улуг-өңүң, деле-
тейин коммунист болгаш
ажылчы шийирткеннине
шыйыраптай төлөөлөкчел, де-
легей тайбын болгаш бурун-
гаар депшиле дээр мога бистин
демселсин, анаа бистин
съездинеке кычар-дээ ажал-
кыш турар. Ылаа соци-
алист чурттаар ажал-ишчиле
баштаган он Тон Комитетин-
ге хей хуурун дайынчы бай-
рын чедирин тур бис деп, ор-
то чугаалаган.
Эркен беш чылдарда чехос-
ловак улус Коммунист пар-
тиянын ууртуугу-биле со-
циализм тургузушкуну че-
дишкисинин үрүдүлгелерин Г.
Гусак уламчылап чугаалаган.
Иштиң болгаш даштыкы-дээ

экономикиң байдалдарын на-
рыдаангандан ажал-агыл хей-
жүдүзүнүн инти динамика-
шала оожум болган-дээ болза,
алдыгы беш чылда үлөйүп бу-
дурлуңе дөртүң биринге, ко-
дээ ажал-агыл бугурулгелер
хуну эскен. ЧССР-ниң со-
циализм чүтээ 20—40 хууңу эскел
беген. Бо ажал-агылда ху-
лаалың күткүсүрэн болза,
күрүнче саткан шарыжыктар-
нын деңизин он-дээ үлүг ту-
рар ийик.

Бистин съездининин инди-
ринден СЭКП-ге, В. И. Ленин-
нин херзинин чейлиги чок
уламчылашкан. Бистин улус-
тарыныг улуг-өңүң, деле-
тейин коммунист болгаш
ажылчы шийирткеннине
шыйыраптай төлөөлөкчел, де-
легей тайбын болгаш бурун-
гаар депшиле дээр мога бистин
демселсин, анаа бистин
съездинеке кычар-дээ ажал-
кыш турар. Ылаа соци-
алист чурттаар ажал-ишчиле
баштаган он Тон Комитетин-
ге хей хуурун дайынчы бай-
рын чедирин тур бис деп, ор-
то чугаалаган.

Эркен беш чылдарда чехос-
ловак улус Коммунист пар-
тиянын ууртуугу-биле со-
циализм тургузушкуну че-
дишкисинин үрүдүлгелерин Г.
Гусак уламчылап чугаалаган.
Иштиң болгаш даштыкы-дээ

(Уланчымы 3-ку арыва).

Национально-
краеведческий
отдел

КОСМОС ЭРАЗЫНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

1972 жылдың апрель 14-те швейцариялық «Пилеросмос» сериалы тастуу аппараты болуу «Коперник-500» деп спутникти салган. Оң артем программасын совет болган полша артемдер нер полк улут артемдерин туртууенинен бар 500 чыл болганина тураскады белеткен.

1973 жылдың январь 16-да «Луна-21» автоматтык станция Ай кырына ботуу чорутуу ийи аппараты «Луноход-2-ни» чедирген. Айнык беш хунуун дургунда (бир Ай хонук Черни-биле 15 хонук хире) 37 километрин артекен болган Черке 86 палорама база 80 муи хире телечуркутарым дамчтыкан.

1973 жылдың апрель 19-та «Пилеросмос» сериалы тастуу аппараты болуу «Коперник-500» деп спутникти салган. Оң артем программасын совет болган полша артемдер нер полк улут артемдерин туртууенинен бар 500 чыл болганина тураскады белеткен.

1973 жылдың сентябрь 27-де В. Лазерев болган О. Макаров оларнык башкарыны «Союз-12» корабль ужулуп уген.

Анаа ССРЭ-ник болган ГПР-ник специалистерини чогалдып кыганы хой өнге чурук тырттырар МКФ-6 деп фотоаппараты бир дугаар шенен.

1973 жылдың декабрь 18-те «Союз-13» корабльге астрономияны улут херекселдерине дамааржыр «Орион» деп теле-сконту космосче ундурген. Космонавтылар П. Екимов биле В. Лебедев олар недела дургунда сымдытарын спектрлерин, рентген херелдеринге хунуу тырттырган, космос ужуушкунуна сымдытар аайы-биле уганышкын толардырына хейу кылганнар.

1974 жылдың июнь 25-те орбитаге «Салют-3» деп автоматтык артем станцияны салган. Оң хонганда анаа П. Попович болган Ю. Артюхин составтыг акинаж «Союз-14-ке» челе берген. Ийн недела дургунда космонавтылар хой-хой шипчилдерин болган шенелдерин кылып чоруткан.

1974 жылдың август 26-да «Союз-15-ке» космонавтылар Г. Сарафанов биле Л. Демин олар ужулуп уген. Ийн хонук дургунда «Салют-3» станция-биле чокушалажынык санастырып кылган. Целиноград чогушта дунек хонукуну кылганнар.

1974 жылдың декабрь 2-де «Союз-16» корабль «Союз-13» корабль ужулуп уген.

болган «Аполлон» корабль-рини шенеле кады ужуушкуну плангы дугуштур салып ундурген. Анаа тутуу-тамын чак кесектерин хынан.

1974 жылдың декабрь 26-да орбитаге «Салют-4» деп чаз станцияны салган.

1975 жылдың январь 11-де «Союз-17» корабльге А. Губарев болган Г. Греко составтыг акинажы «Салют-4-ке» чедирген. Ужен хонук дургунда хой чүүл шенелдерини космонавтылар кылып чоруткан.

1975 жылдың апрель 19-та делегейини бза бир куренизи —Индия—космос орунче уген. ССРЭ биле —Индияны аразында артем кады ажылдажылганын дугайында дургунда суугаар баштайгы индий «Ариабата» спутникти салган.

1975 жылдың май 24-те «Салют-4» станцияге П. Климух болган Н. Севастьянов составтыг индий экспедиция ужулуп уген. Олар бирги экспедицияны шипчилдерини уламчылаан болган калбар-кан. Бойдуз куралыларын «оренир сорулга-биле олар 63 хонук ужуушкунуни үезинде ССРЭ-ник деискариниң 5, 6 миллион дорбалач километр шөлүн чурукка тырттырган.

1975 жылдың июнь 8-те болган 14-те Венераге угай

ийи автоматтыг стацияны салган. Олар ийилдирин дорт ай артекенде планетанын чогушта чедип, оон кылмал спутниктери апарган. «Венера-9-тун» хонук бадар аппараты планетанын кырынга чымчак хонган болган оон кырынын хонук дун чуруктары дамчтыкан.

1975 жылдың июль 15-те «Союз-Аполлон» программа эгелен. Ийн хонук артекенде совет болган америк корабль-дер тууштурган. Космонавты-канын төгүзүде бир-ле дугаар кады ужуушкунуна ийн чуртарыны космонавтылар кырышкан. Каттыкан космос комплексинин А. Леонов, В. Кубасов, Т. Стаффорд, В. Бранд, Д. Слейтон составтыг акинажы эден каш хонуктун дургунда чокушалажынык кынын болган тутуушкуну араларын шенеп, артем шипчилдерини яны-буру про-

грамманын куусеткен.

1976 жылдың июнь 22-де «Салют-5» станцияны космоска артем эдлече эгелен. Ийн недела болганда анаа В. Волинов В. Жодобов составтыг экспедиция «Союз-21» корабль чедирген. 48 хонукту ужуушкунуни программазын технокатт шенелдер-биле немез. Деиз чек байдалга кристалларын өзе-рин, яны-буру заадырларын астририни болган холу-жуп кадырыны байланын өренип көргөн.

(СЭТА).

ЧУРУКА: ■ совет-америк космос шипчилдерини кырышкан «Союз», «Аполлон» корабльдерини совет болган америк экипажтарынык неки-гунери: (солгай талзын-дан) Д. Слейтон, Т. Стаффорд, В. Бранд, А. Леонов, В. Кубасов олар.

СЭТА-нын фотохрониказы.

ЧЕХОСЛОВАК КОММУНИСТЕРНИНҢ ШУУЛГАНЫ

(Тончуу. Эгези 1-ги арманда).

сонгаар ЧКП-ниң бүгү ило-лоттуг ажыл-чорудаларынык кал-ла сорулгазы бооп артар, ЧКП кулутары политиказын чорудалга уруу чорудуу инти-лес болгон. Союзал чокка ула-гатырыныч чутул турар. Очтеттүг үеде партиянык илор-сис-декиичи чакгыс эн бол-гаш ажыл-ини күжүрчө би-жыгары үргүзүлсүн, оон хү-рөөни 321 муи кижиге илор-мошкен. 1981 чылдың январь-ния 1-де ЧКП-ниң хүрөөнчиге оон 45.564 үге организаци-ларында 1538.179 кижичинер болган кандидаттар санатты-нып турган.

Очтеттүг үе ЧКП-ниң даш-тык политиказын шугуунуш шипиниң бетиляан. Совет Эвилелини болган бүгү со-циалисттик дөм каттыжылганын хой талыг харам чок ду-залаларынык атынында чы-гарышкынык байдалын калбар-тыр, тайбын дун демис-селге чаз-чаа чедийкинерин кылып алып аргалык болган. Чилин алып аргалык Совет Эвилели Комитети Совет Эви-ли болган акм-дунча өске-даа чурттар-биле эвилели бза кады ажылдажылганы кал-бартын, ханналарынче кол-кызыгын салып турган. Ол дээрге * чехословак даштык политиказын кол-ү-дизине бооп турар. Чехословак уаустун үдизин эрге-ажыктар болган күлсүрүчү Совет Эвилели-биле кады ажылда-жылда боттанып турар. Со-циализмни, делегейге бүгү-ле революст болган буржуа-демпилдег чүдлерини шип-илерин чедийкинер Совет Эви-линиң ролон чехословак коммунистер, бүгү үлс бели-биле үнелеп турар, оон күчү-шаданын империализм.

болган милитарист күштер-нин өске улустарга боттары-нык күлсүрүчү абадар дун ораалжышкыныкы бустуу дугуштур. Совет Эвилелиниң ол ролон СЭКП-ниң XXVI съездин долгуз-биле бза катан көргүсүн.

ЧКП чокуу үеде акм-дунча социалисттик чуртарын кол-кол төгөөлектериниң ужура-жыдыкыны кылып, анаа эконо-миятыг политиказын при-ципалдыг айтырларын чут-таалжыр дун туртуу тур-гарын Г. Гусак чуталаан. Варшава керээзиниң органи-зациянык органдарынык ажи-лы сайырагачжыларынга, социалисттик чуртарын даш-тык политиказын холбашты-гарын улам ханналарынга моон-даа сонгаар илор кылы-рына ЧССР-ниң белегине ол илереткен.

Польшада болушкунуң байдалыга холбаштыр салып салып чорук алеткеде илереттин. Социализмни даштыкка далазынгарына даштык болган күштерке антикоммунисттик күштер акм-дунча социалисттик чуртка кон-трореволюст эргилден кылы-рын оралдыжы турарын Г. Гу-сак чуталаан. Антикоммунисттик кампаниялары өскүдери-биле Польшада болушкунуң таарыштыр ажылаар дун бүгү кижилерге социалисттик тургу-зушкуну камгалаары соци-алисттик күрүңе бурзууна хе-рээ болбушан, боттарынык эрге-ажыктарын болган бот-тарынык улустарын соци-алисттик чедийкинери камгалаар долу шипчилер соци-алисттик дөм каттыжылганын күрүшкүлери янык те-рээ бза болурун талзы-биле бистиң тодаргай тургу-зу-

вусту оларга сагындырары эр-гежок чутула.

Куба, Вьетнам, Лаос, Кампу-чи-биле харылаларын хог-жуданын илелетке демел-деген.

Кылдаттыг уаутушкунуң негесмонси политиказын чыгарышкына дун дөм-сө-жир, боо-чепсакта илор бот-дур кышталар дун илор-реализм-биле оон сүдүзүлэ ЧКП ТК-нык Чингине секре-тары буруу шалкан.

Г. Гусак делегейни комму-нисттик болган ажилын шип-чедийкиниң айтырларына донтоагаш, амгы үеде бүгү коммунисттик болган ажилын партияларга дамааржыр дик-хой айтырларынык чедийки-биле мөөңөттингенин чутала-лаан. Оларын шуту кады чу-галажын көрө энн боор деп болдар бис деп, ол чуталаан. Совет Эвилелини афган рево-люцияга харам чокка берип турар акм-дунжанын дуалал-чымыга бургуу биле катты-жы турарын ол чехословак коммунистерин өмүзүзүнде кырген.

Эн Леонов Илья Брежнев-тин СЭКП-ниң XXVI съезди-ниң кылганын бза чутула эде-лек саналдары болуу улустар аразынын дункуттуу чорутуу кара-ажыктар чидегендерини мнорнализисттик политика-зын орнука айтырыны бот-туп, тайбын бза-биле шипчил-дерини кара чакгыс арганын сүмел турар. СЭКП-ниң тай-бын программанык мнорна-лизисттик чок үргүзүлсүн, хог-жуду турарын бистиң партия-нык амгы үеде улустар арази-нык амьдыралынын эн чутулу-шкыны айтырларын кылып илорлар болдар илорлар болган дээштик арга кылдыр көрүп турар деп, Г. Гусак де-делеген.

БОМБУРЗЕКТИН СУДАЛЫ

СЭТА болган ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫЛАР

У. КЕККОНЕННИН МЕДЕГЛЕЛИ

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Фин-ляндияны президентин У. К. Кекконен СЭКП ТК-нык Чин-гине секретары Л. И. Брежнев-тин СЭКП-ниң XXVI съезди-ниң кылганы тайбын санал-дары улуз курушкуну арази-нык Чон болган Барын талаларын аразында илор-жер болган бот-боттарын бил-тир чорукту калбартын тур-гаш, улустар аразынын амгы нарын байдалында энн таласе эглишкенин чедип алырчы-е уланган деп, фин телеграф бо-роууну айтырынга харым-лааш, демделген.

Совет-фин харылаларын байдалын СЭКП-ниң XXVI съездинде энне энн деп демделгенине бистер мында, Финляндияда, сеткил ханыш-кынык өөрүп турар бис дээр-эп У. К. Кекконен меделген.

Улустар аразынын харылаларын амгы үеде нарын-лашкынык байдалында Финляндия-биле Совет Эви-лини аразында харылаларын конъюктурат чалгыларга дамааржытарын тулуп болу-рунун болган оон-биле илор-жер болган бот-боттарын бил-тир чорукту калбартын тур-гаш, улустар аразынын амгы нарын байдалында энн таласе эглишкенин чедип алырчы-е уланган деп, фин телеграф бо-роууну айтырынга харым-лааш, демделген.

Европанын аймак чок чор-уун бижылаларын херекче Финляндиянын салышкы-нык Л. И. Брежневтин бели-биле үнелгенин Финляндия-нын даштык политиказын шугу-муну бижылаларын хулор көргөн кылдыр билип турар мен деп, Финляндиянык пре-зидентин уламчылап чутала-лаан. Финляндия чаныралыш-кынын болган тайбын кержа-хелбө догунашкынын бар-ла аргаларын дуалы-биле

индиг шугууну буртуулар шипчилдерин үргүчү аралда-жыл келген.

У. К. Кекконен Найраал, кады ажылдажылга болган бот-боттарын дуалалык дугайында 1948 чылда чарган совет-фин керөөни чутула ужу-дугузын демделген. Ол керөө дээрге, «чаныралышкы-нык»-даа үезинде болган элор-сөөк хат бооп-даа турар үеде дең декилжип болган аймак чок чорукту инти-европа системасын чарылас кээрэ болурун» Финляндиянык пре-зидентин тайылбырлап чутала-лаан.

1948 чылдың керөөн Фин-ляндиянык тураршарын бижы-гарын болдурган, мынанан ол чорук оон улустар аразында харылаларын улам калба-рарыга илорлор болган деп ол чуталаан. Оон салдары тай-быны болган тайбын кады

ажылдажылганы бижылаларында илор болбушан, чуртун даштында-даа ажытыг болган. Ол керөө моон сонгаар-даа Европанын сонгу талалында аймак чок чорукту бижылаларына кол ролдул болур.

Березин энис сорулгазы тайбынын камгалаары болур. Европада аймак чок чорукту болган кады ажылдажылганын тайбынын хандырар сис-темазын тургузар талалы-биле Финляндиянык болган Совет Эвилелиниң союуруларын дугуш турары оон өскүдүр деп, президент уламчылап чутала-лаан. Ол керөө тайбынын камгалаарына, Финляндияга болган ону долгызар турар-даа чурттарга улустар аразында мессидежикшилерден лашаар болур арганы берип турар. Бо бүгү чүдүлөр керөө-ге ал салган талаларын, Фин-ляндиянык-даа болган Совет

Эвилелиниң-даа аймак чок чор-ууну эрге-ажыктарыга дуг-жуп турары тодаргай-биле билдир-дир.

Нинти-европа човүлсүл хура-лынын кижикшилерин күрүш-кенин Мадридте ужуражыш-кынын камгала чоруп турары дугайында айтырынга харылалан. Финляндиянык президентиниң мында дун: мен Мадридте каш турар дынна-зыларын улам-на улут сагыш салып дыннап турар кижик мо-ки. Амгы үеде мынды чүдүлс кы-чыгый салып, бадала чогүр: чепсидежикшилер шипчилер кылдыр даш болдулар-ла чүдү-лөр шипил-ла кылган бе? Тарымалдык түнелдерини чед-ип алып болган Хельсинкиге човүлсүл хураалы эгезин сал-ганы ажыл-херектин үргүзүл-лөрүн хандырар даш алаар бу-дук күжүн салып боор деп Мад-ридте ужуражышкынык кижикшилер күрүшкүлөрде ка-жыгызында-даа артык манап турар болтай.

Амгы-амгы социал тургузугат күрүш-кенин аразында кады ажылдажылганы калбартырчыч уланган совет даштык политиказын дээштинин херекчи—ССРЭ биле Финляндиянык аразында улам бижыл олурар харылалар болур.

Далай судилары болган ашым-чө улут-пурлор дери-херекселер, контейерлер кранлар болган демир чоңулар станок-тар дээр өске-даа хой-хой бараларын бо ийн чурт сөөлү үеде калба-биле сал-лажып эгелен. Ур үеде кады ажылдажыл-ганын программаның дугуштур 1990 бол-ган чоокта чаз 1995 чылга чедир улакан салы-экономика, бугурулге болган эр-тем-техника харылаларын улам ийик ханналарын дургунда улам док-тамаал ажыр куусеттин турар. Бо дээр-ге чүдүлс салып харылаларын өздү-лөс, а харын бугурулганын кады ажылда-жылгалык херекчи-дир. Ийн чурт атомут электростанциялары, Финляндия-да металлургия заводун, Костанкуте даг-

болбадыралды, Светогорскде целлюло-за-сызын комбинаттарын болган ССРЭ-де өске-даа объектилерин кады туткуннар. ССРЭ болган Финляндиянык салы-талы-биле кады ажылдажылганын көскү чижээ кылдыр «Конелда» деп совет-фин ак-ционерлг интиледилең ажыл-чорудал-зын кирип болур. Тургуштуганында бээр-ужен чаларын дургунда ол улут эес-септелге мастеркажылына күчүлүг бугу-рулге кылдыр өскөн. Нинти-ле ам салы-лажышкында амгыда амгы-амгы мар-каны совет автомобильлерин септеп, тех-никагы чогаалдыга ажылга бза кирип турар.

ЧУРУКА: «Конелдин» специалистериниң совет «КамАЗ» автомашинанын базалык кылган универсалдыг кидүрүк. Оон ду-лазы-биле 30 метр беликке монтаж болган өске-даа ажылдарын кылып болур.

О. ИВАНОВТУҢ ФОТОЗУ. СЭТА-нын фотохрониказы.

БЕРЛИН. ГПР-ниң металл сайырады ажылдар улуту-рунун барык бүдүн чартык миллион ажыл инчилери ботта-рынык профессионал байырла-ны—Металлист хунуу демел-деген.

Бо чылын олар байырзалын Германиянык Социалисттик чак-гыс аай партиянык Х съез-динде алдар болдурган куш-ажылчы белектери-биле дем-делген, планда ажыр 464 миллион марканын продукция-нык артекен үш айда берген. Съезд мурунуну социалисттик чарыжыны муракчыларын аразында—Ф. Геккерт ат-тыг комбинаттыг ажылчылары бар, программалык башка-рар чаз станоктарын бугу-рун олар шипилген алган. Ол машиналарын социалисттик дем-краттыктырла чурттарынык станок тууушкуну хогжуду-риниң программаның үдизин-даш тургускан.

МАПУТУ. Бистин сорулга-зыс—шери артеменин болган техниказын чедийкинерин ажидап билдир, революст-сүрк кирген, бистин хостал-гысты, хамаларышпас чоруту-усту, бот-артемени камгалап шиплаар аргалык амгы үенин армиянык тургузары болур деп, ФРЕЛМО партиянык арга-ла, Мозамбик Уаус Респуб-ликанык президентин Самора Махед меделген. Бейрсе шери үнелештине чүве чутала-лап турар, Мозамбиктин хостал-ганын уаусчу күштерин дала-нын белең чорутуу сөөкөл чок белидеринче, шериин урар арганы ханы өренинче-те, мозамбик улустун революст-тут чаалап алышкынынын бижымы-биле камгалаарынче ол кыйгырган.

ДЕЛИ. Индияны күрүш-сүктүрүчү металлургия бугу-рулгедери көскү чедийкине-

ТЕЛТАЙП ЛЕНТАЗЫНДАН

БЕРЛИН. ГПР-ниң металл сайырады ажылдар улуту-рунун барык бүдүн чартык миллион ажыл инчилери ботта-рынык профессионал байырла-ны—Металлист хунуу демел-деген.

Бо чылын олар байырзалын Германиянык Социалисттик чак-гыс аай партиянык Х съез-динде алдар болдурган куш-ажылчы белектери-биле дем-делген, планда ажыр 464 миллион марканын продукция-нык артекен үш айда берген. Съезд мурунуну социалисттик чарыжыны муракчыларын аразында—Ф. Геккерт ат-тыг комбинаттыг ажылчылары бар, программалык башка-рар чаз станоктарын бугу-рун олар шипилген алган. Ол машиналарын социалисттик дем-краттыктырла чурттарынык станок тууушкуну хогжуду-риниң программаның үдизин-даш тургускан.

МАПУТУ. Бистин сорулга-зыс—шери артеменин болган техниказын чедийкинерин ажидап билдир, революст-сүрк кирген, бистин хостал-гысты, хамаларышпас чоруту-усту, бот-артемени камгалап шиплаар аргалык амгы үенин армиянык тургузары болур деп, ФРЕЛМО партиянык арга-ла, Мозамбик Уаус Респуб-ликанык президентин Самора Махед меделген. Бейрсе шери үнелештине чүве чутала-лап турар, Мозамбиктин хостал-ганын уаусчу күштерин дала-нын белең чорутуу сөөкөл чок белидеринче, шериин урар арганы ханы өренинче-те, мозамбик улустун революст-тут чаалап алышкынынын бижымы-биле камгалаарынче ол кыйгырган.

ДЕЛИ. Индияны күрүш-сүктүрүчү металлургия бугу-рулгедери көскү чедийкине-

нени чедип алган. Эртеп 1980—81 сан-хөс чылдыда «Стил өсөрти өф Индия дини-те» дээр күрүш компания-зында бактагал каш шутку-галык бугурулгедери 4 мил-лион 746 муи тонна бараан-ныг кадым бугурул, өрткөн чылдың чогуту көргүзүлсүн 154 муи тонна кадым хойну берген.

КОЛОМБО. Чуртун кээрэ районнарын хогжудуринын та-лазы-биле Шри Ланканык ча-аанын ажылдап кылган про-грамманың дугуштур чор чок тарачынырга ийн чыл дургун-дула бир миллион 60 муи акр чер (1 акр 0,4 га хире чор) дамчылап бээр. Тараачын бугу-руу бажын тулуп аларыга 0,25 акр черин болган кээрэ ажыл-агый култураларын та-рып өстүрүп бир акр шадлук черин алар. Чор чок 1 мил-лион 250 муи ланки тарач-чынар чор хуваалдыжынык чераерин алар.

РАНГУН. Бирманын турот-гачы чоңу 34 миллион келки-ашкан. Чорун чайгар өздү-лешиниң темптерин 1980 чыл-та 2,3 хут болган. Чалкыс сан-хөсөдөрүн дугаар алыр-ла. Бирмала дээрженин ар-уугаан 1,22 миллион кижик-хот. Куш-ажыл кылдып шылар чурткакы чоңуну саны 13,4 миллион келки чедип турар. Олардан 8,5 миллион кижик-көзө ажыл-агыйда ажылдап турар.

ДЖАКАРТА. Индонезияда 12 миллион чедир ажыл чоктар салыштырып турар. Даштык камгалды кириштериниң дулазы-биле ажыл чокталы бээр чоруктуң айтырын шипчилдер дун чалактын оралжышкынырын түнел чок болган деп, оралчык пре-зидент А. Малик билдирген. (СЭТА).

«ЕВРОПАГА КАНДЫГ-ДАА АТОМУГ РАКЕТА ТУРБАЗЫН»

БОНН. «Европада кандыг-даа атомут ракеталар турба-зын» — ГФР-ниң улут уаусту-рун болган далай портуну тоңте-риниң бирээни — Бремене Массалыг мидитинг долу-нуу алаа-биле өрткен. НАТО чуртарыны болган ССРЭ-ниң ортукм ыракшылыч чаз-рала-адролуп чепсез Евро-пада тургузарынык мортотарын тургузар дугайында совет саналы анаа чүве чуталаан хой-инти болган аныктар организациаларын, хуру-залдык бөлүктөрүн төгөөлек-лери, көскү хой-инти ажал-лажылары чакгыс эл-сепке-лдег дептенир.

СЭКП-ниң XXVI съездинде Л. И. Брежневтин кыргыс-он тоңтой санал куулаан ас-дылган турары болган. Бүгү делегейге аргалык хандыр-арын союуруларынга таары-чалыг энн харынын алган ту-рары чутула деп Бундес-тер-рин курулмалы генералы Г. Бастман меделген.

Бижык рабанык хандыр-арынче орутук ажылдык турар интиг аныктыг аргаларын «хүм бурдүлсө саналаарын турар» деп, Г. Бастман дем-делген.

Барын Европада чепсез-лешкенин улам ийик көмүл-деринче үдизин НАТО чур-тарынык политиказы болган

шериг уаутушкунуң хан-делешкисинер Базаранын ийн улустур төнтөр — Мо-нхенин болган Имбиреттик металлургиянык професси-ал организациалары буруу ша-кан.

Ортукм ыракшылыч раке-та-адролуп америк чаз чеп-сези ГФР-ге тургузарында ойталарынче болган чепсез-лешкенин дугуштур дугайы-нда чуталажышкынын чор-дур дун тургузуче олар федералдык чалакты кыйгырган.

ЛОНДОН. Хоорай девиска-рынга адролуп чепсезтик бугу-рерин болган тургузарын хо-раай резолюцияны Г. Шеффил-да хоорайны хоорай совети куулаан алган.

Ол дээрге пассивизм анаа төсөк кыйгырып болуу турар деп «Нау» журналга инти-рююуга Хоорайну муниш-палдыг чавалышкын келжиг-тү меделген. Адролуп чепсез-лешкенин мөөңөтүрүпче улауларын турар бис. Мил-лион-миллион кижилерини олт-кырлары күлсөйр турар бис. Чоңу-ла кичиниң Шеф-филдин * эрге-ажыктары оңу сарлоттү чепсезтик хостут зона» кылдыр чарлаан.

Амгы хоорайлары ботта-рын «адролуп чепсезтик хос-

түг зоналар» кылдыр чарлаан кампанияны индигатор Май-честр болуп турар. Амгы үеде оон үдизин оон-амгы хоорай-лар элорен.

СТОКГОЛЬМ. Ийн үдизтик партиянык — Швециянык коммунистериниң (КПН) пар-лакта органы — «Арбетарти-ингет»-но Дага солун АКШ-тын планнарын шугушкуну чутула парлаан.

АКШ-тын чакгыс талалыг турш-биле өскүдүп турары «адролуп» боо-чепсакта эн-дере бугурур чорукту чаз ханделешкенин сөөккыдырче улаулан күженишкенин амгы үеде калбартыр эрге-жор чутула деп, солун айткан. Ол туршун Швецияны аймак чок чорукун болган Швециянык кандала кышты-палыны политиказын со-юуруларынга дугуштур.

Европада болган Европанык сонгу талалында полити-ктик байдалын бажыраарын даш харысалга долу-биле Каттыкан Штаттарга онаж-жыр алаар. Чуталажышкын столуна АКШ-тын кирешке турары чутула. Делегейге тай-бынын камгалаар талалы-биле күженишкенин амгы бай-далдарга бижылаларын энне чутула болуп турар.

(СЭТА).

САЛЬВАДОРДА БАЙДАЛ

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Наци-онал хосталганын Фарабуло Марти аттыг фронтунуң ин-формация кыдыжынык дини-ал турарын дугаар аларга. Пентагон Сальвадорун дик-таторжү эрге-ажыктарын аг-шерин дуну-дала-

ТӨРЭЭН ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫНЫ АЙТЫРЫГЛАРЫ

Шуугаарынын мурнуула бо-
даныр.

Шугум чааарла шыгаар.

Алыс утказын алырга, бо
үлөгөр домак калдык-лаа хе-
рект боомчалыг хынал кы-
дыр керек деп өөрчөлү турар.
Оон ийай ол чугаа культу-
ра-зы-биле дорт холбаалыг.

Чугаалаарда чүнгү-лаа мур-
нуула боомчалыг шын, тода
дамчылор сорулга түрү турар.
Оон чедип алырга дымдыг
тааржыр аргаларын шилеп
алыр, дымдыг турмушарын ба-
гаар, сөстөрүн, домактарын
алар, чугааны тургузар. Чу-
гаанын сорулгазына, боом тур-
ар үзөңгө, чугаалаардын ту-
рар кижилерин аралаша ха-
маарыларынча дүүштүр
ажыглар аргалар база тускай
системалыг. Ол бола дымдыг
стильдерин болур. Чижек-биле
алырга, албан өзү-биле чугаа-
га, эш хуузуун чугаага, эр-
теи чугаага, бичири уруг-
лар-биле чугаага таарыштыр
шилеп ажыглар аргалар ан-
гы-агы, мичанган чугаа ба-
руу тускай аныгы болур. Ол-
ла бүгү чугаа культуразы-биле
холбаалыг.

Чугаа культуразы дээр-
ге чоңун ийити культуразынын
чарымас кезе болур. Ийити
культура сайыраан туум,
чоңун чугаа культуразы бе-
дин оор. Бедик культуразыг;
чүрүмүг, дегем билгаларыг
кижип чугаага бичири аны-
гы, төлөпиг, а чүрүмү багы,
чавис культуразыг кижилер-
ин чугаага бичири уен-лаан,
бак сөстөр чыгала болур.
Бичанган кижиле бүрүзүн
чугаага оон ийити шынарын
челде тода көргүзүп турар.

Дыл дээр-ге кижилерин чуга-
алайып бичиринын, кайы
ажылап, чурттаарынын чеп-
сээ, бойду, ийитиле бая
угаан-бодал талазы-биле би-
лгилерин чедип алырынчы,
бичирип калгаларынын,
дамчылдарын чепсээ. Бичан-
ган оон кижиле бүрүзү чо-
чамыг ажыгларын кызар.

Чугаа культуразы — ол бо-
ла бодаларын, сеткил-сатын-
ты тода, чедиптир кылдыр
дамчылдар дээр дымдыг бай-
лак аргаларын чогулмалыг
шилеп ал, дымдыг чүрүмүн
баурап ажыгларын болур. Чу-
гаа культуразы аас-лаа, бичи-
мел-лаа чугаага хамаарыг.

Чугаа культуразы деп тер-
мин ийи уткалыг деп айтыр
чугаага: бирээ, дымдыг болу-
ну кылдыр, ийиле, дыл
культуразынын үндөсүнүн
тодаралыг тайыбырлар, не-
терелер сорулгазыг эртем.

Тыва дылда бичимел чугаа
культуразы эээн бедик, бо

талазы-биле хажыдымышынар
эвээш деп чугаалап болур.
Бичалла-лаа амгы үеде бичи-
мел чугаага, илангы аас чу-
гаада дымдыг чүрүмүнүн ха-
жыдар чорук нестерней бооп
турар. Тыва чугаа культуразы-
нын айтырым моон ужурула
кончуг чидик айтырыгларын
бирээни аарган. Ол дугайын
Тыванын чоңун башкыларын
ныч бирээни М. Д. Биче-оол-
дун «Тыва чугаа культуразы»
(1970) деп номунда көрүп
болур. Чугаа культуразынын
дугайын солунгарыг база би-
жил турган.

Моон ааганга тыва чугаа
культуразынын чамалык айты-
рыгларын дугайын чугаа-
лаар болаан бис.

1. Тыва дылда ийи сөстөн
тургустундун дык хей нарын
сөстөр бар: кык-кал, кыш-
кула, даган-оор. Олар шыкшан
нарын сөстөрүн тургустунган
челер, суглар аттары, база
хей: Улут-Хем, Суг-Хал, Бай-
Хаак, Кызыл-Чыраа болган
оон-лаа өскө. Оларын дефис-
теп бичири-лаа бола, барык-
ла тулаштыр адаар, сөөлүг
ажык шенири күштүг адатты-
нар. Бичири ийити адаар тур-
буже, сөөлүг үеде нарын чеп
аттырип аныг кылдыр адап,
уларнезини мурунче көжүр-
чүр, таарыгларын көвүдүн,
(кыккал-Хал), (Кара-Хал),
(Бай-Хаак), (Кара-Хал),
(Барыш-Хемчик). Бис болаары,
ыкка, чоңун шаандап тура
адап чамыкчалын баурап
(Улут-Хем), (Бай-Хаак), (Кара-
Хал), (Барыш-Хемчик) кыл-
дыр тулаштыр адаарын шын
болур ужуруг.

Бичалла-даа дефистеп би-
жир-лаа бола аныгалай адат-
тынар челер, суглар аттары
база бар (адаарын) скобклар
иштинде кийрген: Адыш-Иш-
кип (Адыш Ишкы), Анык-
Чыргак (Анык Чыргак),
Улут-Ур (Улут Ур), Мурт-А-
сы (Мурт Асы).

2. Чеп-чегин аялгаларында
эвээш эвээ анык-агы адаар
сөстөр бар: илангы-илянгы-
илангы; мыйрап-мыйрап
мыйрап-мыйрап; та-тан (ийлаан);
агы-агыг; чуну-чуну-
чуну; дүүдүк-дүүдүк. Бо
дээр-ге чүгө чижектер-дир. Хе-
рек кырында чамыс хей эвээ
адаттынар сөстөр хей.

Устунде санал адаан сө-
стерин баштайгы ийилерин
литературлук норма кылдыр би-
жиг берген.

3. Аас-лаа, бичимел-лаа чу-
гаага бо-ла таарыган бээр кы-
зыг сөзүнүн ийити арзыны
хейин сананын кожумалары,
айт сөстөрүн хамаарыла ко-

жумактары бар: көрүнө-
көргө, барынар-барыгар, кы-
лытынар-кылытыгар; то-
нунар-тоңугар, бажынынар-
бажыныгар. Бо вариантылар-
ын баштайгыларын литера-
турлук нормалар деп санаар.

4. Ол шыкшан кылыг сөзүнүн
ритмиктиг вид деп адаар хе-
жирини кожумаа база ийи кы-
зылыг таарыштыр турар: сы-
найдыр-сынайдыр, чиппей-
чиппейди (база: чийди,
пайды), көгөрөйди (кө-
гөрөйди), айтыгар (ай-
тыгар) баштайгыларын хол
литературлук нормалар деп
адаар. Устунде 1-4 пункттар-
ла көргүскен чамалык кылыг-
лар тыва орфоэпиянын чүрүм-
нарын доктандарын, орфоэпи-
янын тургузарын негеп
келген.

5. Сөстөрүн чеп-чеп аайы-би-
ле, литературлук нормага
дүүшөс солунгар азы өскө
утказып кылдыр ажыгларын
ховар эвээ. Чамалык чижектер-
де көрөзүнөр. Литературлук
дылда сөк, ийи-лаа деп ийи
сөс бар. Бичаарга Чөм-Хем-
чик болган Барыш-Хемчикте
литературлук сөк деп сөс ор-
нулга ийи-лаа (ийи-лаа) деп
сөстү ажыглар, а ийи-лаа
деп сөстү мурга-сөк деп сөс
биле солуг турар. Литератур-
лук норма сөк (мук),
ийи-лаа (комар). Урар, кулар
деп сөстөрүн, чижектер-дир.
Тамдыла суг урар, таара ку-
лар чижектиг ажыглар турар.
Литературлук норманы: сугу
чүлгө хамаарыштыр кулар
дээр, кураг чүгө бола урар
дээр. Дагаа чургаанын дагаа
огул дээр, саржанын ус дээр
уус бола бар. Мичаг тава-
рыгларда тыва дымдыг сло-
варыларда кийрип калыныг
чигиртир адаар.

6. Совет үеде тыва улус ийи
дылдыг апарган. 1979 чылдын
июлунда баурап тываларын
38,8 кууу орус дылдыг эки
бичири бис деп санаар. Ол —
улуг чедиптир див.

Бичалла-даа тываларын
оор дымды билери ам-лаа
идик-лаа эки эвээ. Орус дыл-
да улум хандыр өөрчөмүн не-
гетиптир турар.
Сөөлүг чылдыр, илангы
аныктарын иштинде дык
хей кижилер, студенттер,
орешниктер бичири тыва чу-
гаанын үлөгөрлөп албан орус
сөстөр, сөс каттыжымышына-
ры-биле холуп чугаалаары ды-
ка нестерней. Тыва сөс бар
турда-ла оон илан-ла орус сө-
биле соолу берилген орус хей.
Шак иланг холуп-булуп каан
хейлак чугаанын дил эргиле.

Чоннуң байлаан хумагалаар
чоогунга-даа чагдатпас

зиде макароннуг чугаа дээр.
Улутуя чугаага алыг
чижектер: «Унвермагта джи-
новий броектер садып тур»,
«Мен займатаскап турдум»,
«Танисевайны кружокка кы-
рип аар бис бе», «Мен мам-
га чугаагаар мен», «Сен ху-
рага разбирателер дээр чор-
ду», «Доскага бар», «Труд
уроту болур», «Тыжга мар-
гылаа болган» Устунде кир-
ген чижектерин ааза-ла мич-
чаар тывалап каап болур-дур.
«Унвермагта джине чүвүрлер
садып тур», «Мен кичээдеп
(азы өөрөңнө) турдум», «Тан-
ис бөлүмчө кирип алыр
бис бе», «Мен аамга чугаа-
лаар мен», «Сен хурага көр-
дөр чорду», «Самбырага бар»,
«Күш-ажыл кичээли», «Хак
маргылаады болган». Ийи
дылдыг шак миччаар долау
ажыгларын чугаа культуразын
кудулап турар.

Негедде чүд дээр-ге, ким-даа
кижи кайы-лаа дымды камын
көөр, холуп-булуп туруп бер-
бей, кайы-даа дылга арыг чу-
гаалаар ужуруг. Кижинин те-
рээ дымды чортаарынар, ху-
дүзүр чүдүлдерин бирээ,
незинин дымды — төрөн дыл
дылдыг илан-ла шын. Төрөн
дылдыг дымды-биле кижинин
устан-болуп үндөзүннн тылтыр.

7. Радионун болганг телеви-
денниг дикторларын чугаа-
газында тук, тилгеле, хем-
чик чижектиг сөстөрүн дук,
дидикте, кемчик кылдыр адап
бээрин база чугаанын интона-
циянын (эки белекенин алба-
нын чыгалааны-биле) соо-
ра тургузуптарын база дыкып
болур. Дикторларын, арти-
стерин чугаалаары улуска үлө-
гөр болур дээрин, ким-даа
билер.

8. Бичимел чугаа культу-
разын чугаа элементтерин —
ийи бичиринын болган бичи-
жик демектерин салырынын
дурмурын хажык чокка са-
гары болур.

Практикадан алган көргө,
паралла-лаа, чечен чогаал-
ларда-даа орфография болган
пунктуация чыгыларын эвээш
эвээ таарыштыр турар. Бичи-
жик чыгыларын студенттер бичи-
рилганын ховар эвээ. Албан
организация челеринин бичи-
жиктеринде-даа частыглар
бар болуура-дыр. Чижек-
дээр, Кызылаа уран чүрү
ундөзүннн адында чугаа
чүлү деп дефистеп бичири каан.
Ол ундөзүннн сугрууларын
иычар соора бичип каанын
чамалыг берип болур. Челде
хейге көскү бичиктерин шын
болган аныгы кылдыр чуга-
ла. Бичири негедде турбуже
чамалык школарда, өөрчөмдө

челеринде чарлааларын бичи-
най, ит дымды деп сазынга
шорбалчылаш, азып каан бо-
лур. Хаан солунгарын чуга-
карап үндүрүп турарын база
көрүп болур.

Бис болаарыкка, суурлар-
да болган хоорайларда кудум-
чулар аттарын болган өскө-
да аттарын орус, тыва дыл-
дарга дараалаштыр парлааш
азары чугула, чүгө дээр-ге
де орустаан аттарын азып
каарга тыва дылга бичири, кы-
жээлээр-ге, орузу-биле хевээр
«Зеленая улица», «Пушкина
остановка», «Зеленый те-
атр» суг-суг деп чугаалар
оон тылтып турар.

Хоорайлар болган суурлар
аттарын орустап, тывалап ада-
ры дөмөй эвээ бола, оларын
ийилдерин бичээш азары чу-
гула, чижээ: «гор. Шатонар,
Шаган-Арыг хоорай», «гор.
Чадан, Чадана хоорай», «пос.
Арыг-Узю, Арыг-Узю суур»
дээр оон-лаа өскө Хоорайлар-
же суурларже кирер челерде
тураскал хевирлиг кылал ат-
тарын база мичаар кытыр бо-
ла таарышчалыг. Чугаа кул-
туразынын чамалык айтыр-
гырын мыдаг-дыр.

Түней чугаалаарга, тыва
чугаа культуразын бедилер-
эрежкө чугула апарган. Бо та-
лазы-биле теория болган прак-
тика талазы-биле болтуг ажы-
дарын чорудары негетиптир
турар. Төрөн дыл болган ли-
турга башкыларын шолот
азы өскө-ла өөрчөлдө чөл-
ринге чугаа сайырадырыче
оон кичиңгейи салыри чугу-
ла, солунгар, радио болган
телевидение база лекция про-
паганданын дамчыштыр тыва
чугаа культуразына хама-
арыштыр тускай кемчелерин
системажылып чорударын үе
негеп келген.

Бо херекке башкыларын,
культура ажылаачыларын,
уадытчуларын, чогаалчы-
ларын болган өскө-ла чо-
биле ажаллап чорук кижиле-
ринин үлөгөрлөп чугаага дө-
гүм болуру чугаажык.

Чугаа культуразын бедилер-
де ийити чугаа, чептеринин
айтыры-биле кызыгаралтыгы-
май, дылдыг уран-чечен арга-
ларын, толгалар нормаларын
тодаракш нестерней дым-
тып болур.

Төрөн чугаа культуразынын
дугайында бодаларын, кылтып
турар чүдүлдерин соогураалыг
кижилер паралаа дамчыштыр
илередири база ажыктыг деп
болап турар бис.

Ш. САТ.
Филология эртемдеринин
доктор, профессор.

БУРУНГУ БОЛГАШ ЧАА СМОЛЕНСК

Смоленск — Днепр эринде көрүштү
чараш тежиге-дээр чапталган бурунгу
орус хоорай. Орус чыл демдегелеринде
оон уаг болган хей кижилег хоорай деп
863 чылдан бээр бичири. Хоорай бо-
дунун 1100 чыл болганын демдегелер.

Смоленсктин үш уаг хемерин — Во-
лагин, Днеприн, Барын. Динамыг ас-
лаан бажында туруп байлаан шал-
шаанда бээр оон чугаа ужу-аузын
болурунга салдарыг бооп келген. Ол орус
челрин танымын, Орус күрүсүнн кам-
галаа кылдыр аларгаан. Ол дугайын да-
йымчы аларын тураскаалары херечилеп
турар.

XVIII—XIX вектерде хоорай салып-
маш байдалче шилчип, чугарга байдалыг
апарган. Уаг Охтырнын тилгелеринин
соонда Смоленск кайгычык хөгжүдөн
алган. Баштайгы беш чылдарда уаг үлө-
пүр бугурааларын туткан, хоорай ча-
гайжыттыган, чурттага болган бугура-
ге туудулары оон аян кирген. Дайын үе-
зинде Смоленск, оон мурундазында үе-
чиптир болган.

Дайын соонгагы эртен 35 чылдарын
дугурунда хоорайнын ажыкчы чоңнары
оон үлөтүрүн болган культуранын сайы-
рынаг тыва болураган. Оон бугура-
гелер самолёттарын, орук машиналарын,
мобиллар, хевир уадымдан нестерней,
илин-хекти бугурап чыгарып турар. Смо-
ленскте кылган деп тапталы мыктылары
30 ажыг даштым чурттарже сөөртүп ту-
рар.

ЧУРУКТА: хоорайнын кол архитектору
Г. Г. Соосар, РСФСР-нин алдарыг чурк-
чугу, скульптор А. Г. Сергеев, архитектор
С. В. Шестопал болган хооруксоомун
алгары А. С. Емельянов (он талазында)
оор Смоленсктин төп кезин чартыры-
нын планын чугалажып турары.
Г. КАЛАЧИННЫН ФОТОУ.

СЭТА-нын фотохроникасы.

ХУНДУЛЕЖИП БИЛЧИР

Амыдыралым чорачынын
ажылы-биле холбошкан. Руз-
аргылаа олуртуп, транспорт
балгарган. Хемден бээр та-
ныт-ла чээрби беш чыл эртей.
Дугаа эвээш эвээ. Бо үеини
дугурунда орук шымчөм-
чинин чүрүмүн ажалдыр ийи-
ке, азы транспортту эйрик
башкылар дээр чижектиг
илдыг чүрүм урзакчыларын
мез таламдан болган. 1971
чылдан эгелеш. Тилгелер со-
хотта гараж эргелечилеп
ажылдып тур мен. Чолаачи ки-
жинин ажылы чик эвээ дээр-
ин болурун амыдыралымаан
билер мен. Бичанган ааза
харысалтыг болуру негет-
тинер.

Бо чылдып февраль 12-ин
хуунде ажал айы-биле Кы-
зыл кирип чорума мындаг
аргылаа болган. Көк өңүг
иштинде келген, хомадалыны
илеринде, чүрүнн ужурун
тайыбырлашым. Билдирин-
кин бичирип ол мезе сүм-
сөд Хоорайга ажал кылды
чораш, көрүчүмүн оорда-

дып алганым база тайы-
бырлашым. Хамык чүрөнүн
ужуру билдини келгире, та-
луну чугаа тала-биле со-
лур ужура таарышканыр.
КАИ ажылаачыны-биле чо-
лаачылыг ажылы адыры-
дыт. Иланган, бот-ботту-
хуудуштып, бичири чугаа-
жык чугула деп болаар мен.
Чолаачыны, доктандарын
хыларда КАИ ажылаачыны
баштай болурун шымчала-
зын киргүскө, ат, фамилия-
зы-биле, тааныштыргаш, деп
чүгө иланг хуудузеин күсөдип
илерип болгай. Чамалык кижиле-
р оон шугу сагынас болу-
ра-дыр. Оон бир чикээ үс-
тунде болган таарыла ол.
Чүрү-лаа ужу-чөвүн тайыл-
бырлашым, хем таарыш
чамалык чараш эвээ, таары-
чык чок Хары-лаа бо ки-
жинин сеткини хомадалыг.
Иланг кугуларын болдуру-
лу-биле бот-боттарын бил-
гиле, хуудузеин ажылаачы
чугула деп санаар мен.

Д. ОЮН,
хей-ининин автономнспектор.

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРАР

«Бөрүнү көк дээр эвээ,
араатан дээр уузкаар» дээр
чоңун чугаага ужу-лаа
болу-лаа. Олар малчанын хор-
адыг эгелеш. Ийитини малч
каларга малчынтар ол араатан
ачырын уузкаарынын хем-
чеглерин баш удуур ап чору-
ду эгелешер. Малчын Хая
Кенден ийи улуг бөрүн уузка-
кар чок кылган. Бөрүлери
алгарын ам-даа уламчылап
турар.

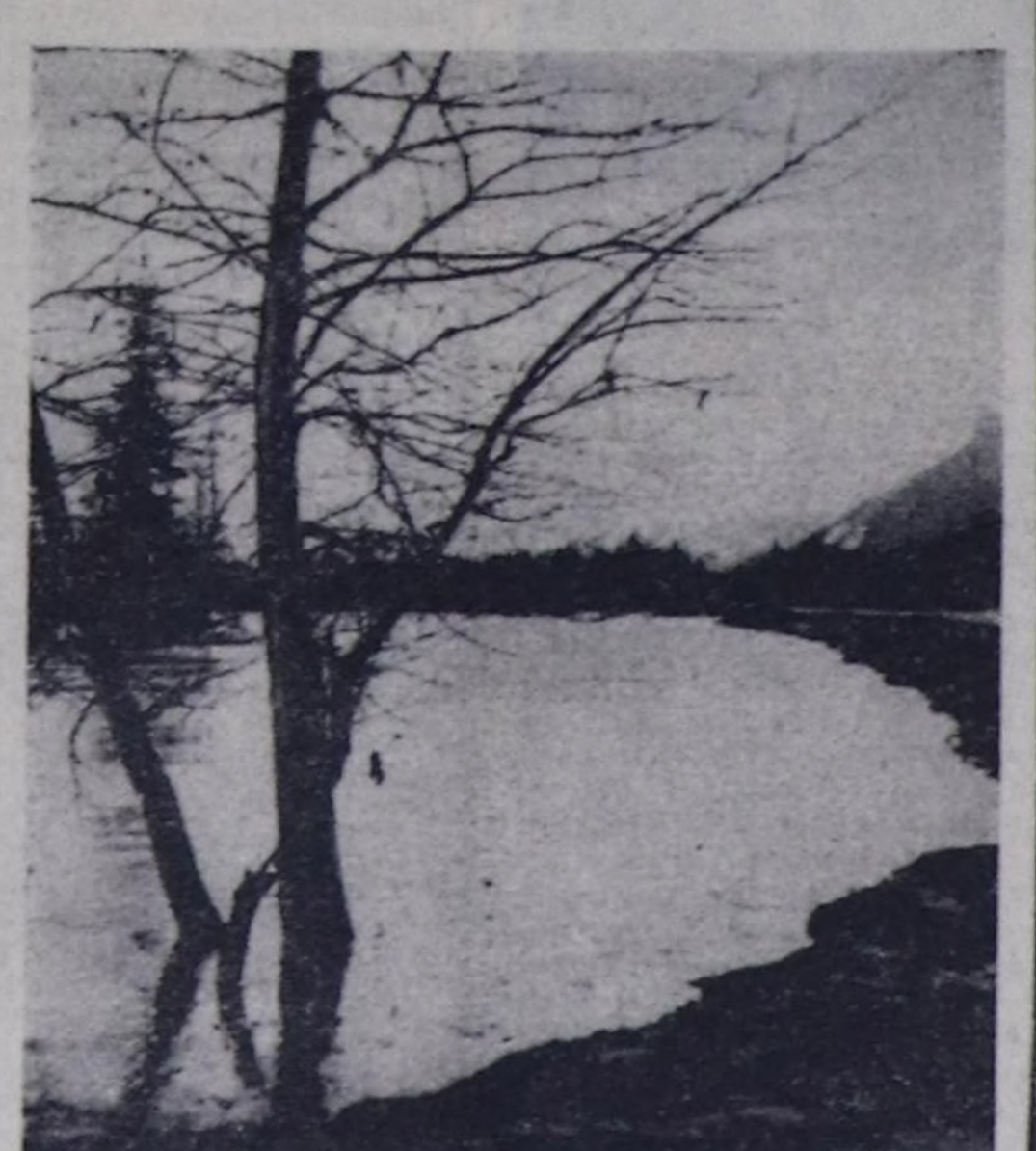
«Жанов» аттыг совхозтун
малчынын ийитини малч
кыштан хур-чайга ажыгар
дээр шуугуру ажылап турар.
Оларын бирээни муракчы
малчын Хая Кенден.

Совхозтун малчын коллан-
Улут-Хем район

Район девискээрлеринге бөрү-
лер көстүп кээп турар апар-
ган. Олар малчанынын ка-
ларын мал-малчын хор-
адыг эгелеш. Ийитини малч
каларга малчынтар ол араатан
ачырын уузкаарынын хем-
чеглерин баш удуур ап чору-
ду эгелешер. Малчын Хая
Кенден ийи улуг бөрүн уузка-
кар чок кылган. Бөрүлери
алгарын ам-даа уламчылап
турар.

Д. ШУЛУУ.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТА

А. Зайцевтиң «ЧАЙЫНДЫЛЫГ ЧАСЫ! ДОШ» деп фото-
этойу.

Төс-Хем районун кедээ
ажы-агы эргелели ийитини
малчын баш санын менди
тургузар талазы-биле негедде-
ли совхозтар директорларын
дан болган мал ажылынын
специалистеринен кошкак
тургузуп турарын үстүнде
чижектер балтыкан турар. И-
чанган бо талазы-биле ажал-
лы СЭП-нин XXVI съездин
ин негедделеринге дүүштүр
чаагы-биле эде тургуспас бол-
ла, совхозтарга уаг караж-
когаралар моон солгар-лаа
тааржыр апарып барыкча-
лаа эки.

Төс-Хем районун кедээ
ажы-агы эргелели ийитини
малчын баш санын менди
тургузар талазы-биле негедде-
ли совхозтар директорларын
дан болган мал ажылынын
специалистеринен кошкак
тургузуп турарын үстүнде
чижектер балтыкан турар. И-
чанган бо талазы-биле ажал-
лы СЭП-нин XXVI съездин
ин негедделеринге дүүштүр
чаагы-биле эде тургуспас бол-
ла, совхозтарга уаг караж-
когаралар моон солгар-лаа
тааржыр апарып барыкча-
лаа эки.

Д. МИЖИТ.

Чоннуң байлаан хумагалаар

ЧООГУНГА-ДАА ЧАГДАТПАС

Бистин ийитилелис күш-
адылыг кижилерин ийи-
тилерин дээрин СЭП-нин
XXVI съездинин докумен-
теринде олаал демделген ту-
рар. Шынал-ла совет кижилер
болурун ийитилелис, болу-
пу эрге-ажылы дээр кызым
ажылап: ийитини байлаан ху-
магалар, өстүрүп чорук. И-
чанга-даа ийитини херон бо-
лунун хуузуна херонду куду
көөр, алыска-чикеп, ак сет-
килде эвээ кижилер
бистин аравыста ам-даа
бар. Иланг кижилерин
күрүенин болган ийитини
өңүг-херонун кагаздарын-
че, ажал-тежиринге шугу-ла
чогуунга-даа чагдатпас бол-
туруг. Ол бир-де ажал-
агыларын чамалык уурук-
чулары ак сеткилде эвээ, төг-
чөт-чөт кижилерин ийитини
өңүг-херонун кагаздарын-
чы, малчанын ажал-те-
жиринге, оларын бражок мо-
лчанынын биле-тура-ла, ки-
рип турары ам-даа үргүчүлөп
турарында күрүне болган
кооперация уду-биле когарал
турар.

Устунде чугаанын одакта-
ры-биле Төс-Хем райондан каш
чижектерин каага көргүзөр бо-
ладым.

«Чодураа» совхозка малчын-
мал турган. Ак-оол Базын
ийитини хей баш малчын сач-
чылап, чидипти, чок кылган,
ам үш уаа шинтирип турар.
1977 чылда совхозтун ийекте-
ри каларын турган, малын
хайгарал чок каан, арагалып
турган, ийектер чидипти. Ол
дээр Ак-оол 2 чыл хостага-
зын каадын шинтирген. Ол
1979 чылдын эгеленде херон-
тен хостап келгире, «Чоду-
раа» совхозтун дирекциязы

оон-биле керээ-дугуружага-даа
чарбайы, иланг эгеленде 80
баш ийекти ааза хуудуш бер-
ген. Ак-оол бичири чамы-биле
ийектерин каларбайы, арагалып
чиреп турда, чамалык ийектер
читкен.

Совхозтун бригадирлери, зоо-
техниктери «кадарында»
ийектерин санап келгире. Ак-
оол кожазында аалдарын
ийектерин калып айтша, сана-
дырга, оларын сөз-чөм-менде
деп түгелди үндүрүп турган.
Оон түгелчекчип каларга
ажылап турганын баймасага-
ла үеинде солар дугаар, өң-
чүзүн хөөр эвээ. Сан, баш-ла
бар бола ол-ла боор чүгө деп
өчкөн. Ичанган ол бир ийек-
ти соккан, эдип бааарлааш,
300 рубльди кармактап алган,
үш ийекти танып-көрүштерин
ин «куданын» дүүштүр
орнаан. 14 баш ийекти, оларын
ийектерин чирин таарыш-
тырып ажалын турган. Төс
суутун караалчатайында дү